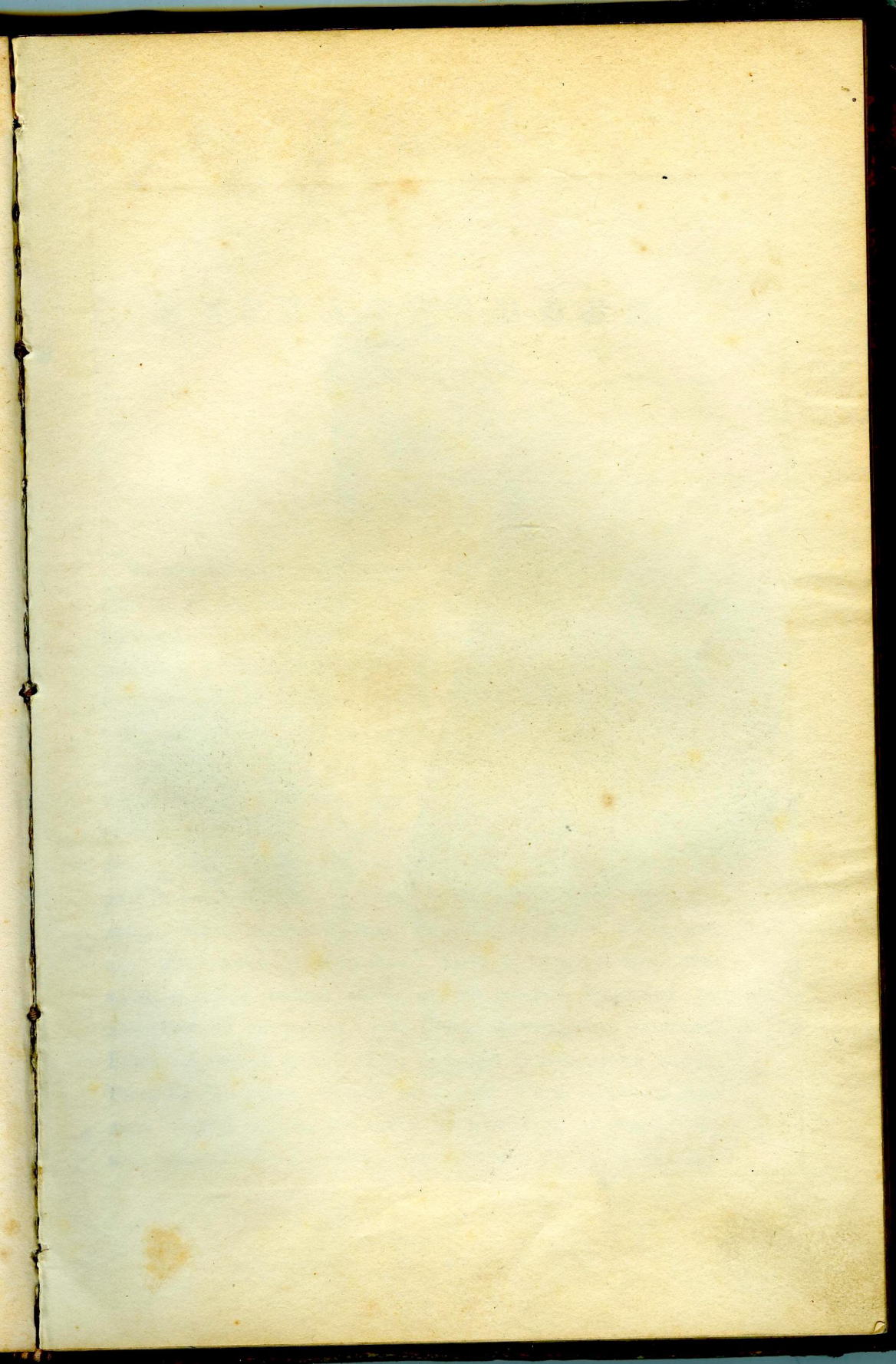

МАЛОРОССІЙСКІЙ ОТДѢЛЪ.

Иванъ Костиаревскій

ПЕРЕКОТИНОЛЕ.

ПОСВЯЩАЕТСЯ

Евгенію Павловичу Гребенкѣ.

Чи знаєте вы, люди добрі, що́ то є́ судъ Божій? Чоловікъ зъ злости зробить яке лихо другому, вкраде що, приобеть, зовсімъ вбеть, та якъ ніхто не бачить того, що вінъ зробивъ, ніхто не виявить на нѣго, свідителі не докажуть, такъ вінъ собі и байдуже, и не боиться нічого, и дума, що ёму се такъ и минеться. Хочъ ёго и підъ судъ віддадуть, та якъ доказчиківъ, свідителівъ нема, такъ вінъ и надіється, що ёму усе такъ и минеться, и вінъ буде правъ, неначе нічого и не зробивъ ніякого худа Охъ, ні! Не такъ воно є. Есть надъ нами Создатель нашъ! Вінъ, будучи пресвятійшій, саме истинне добро, самая чистая правда, Вінъ не потерпить, щобъ яке злеє діло такъ и минулося! Хочъ чоловікъ, зробивши худо, и заховá кінці такъ, що ні жоденъ чоловікъ не дошукається до правды, такъ Вінъ, премудрость вышня, Вінъ, знающій наши діла, бачащій самыи думки наши, Вінъ не потерпить ніякои неправды. Вінъ объявить твое діло черезъ те, на що ты и не думаешь, и неначе рукою вкажетъ: от-се той, що зобидивъ брата и відвівъ

відъ себе пеню, що хочъ на кого иншого подумаютъ, а тількибъ не на нѣго, щобъ самому передъ людьми бути чистому и правому; а якъ трошки забудуть про сее дѣло, такъ ще гірше зробить, такого всенепремінно и такъ обявить и при такому случаю, що ты и не сподівався, и черезъ таку бездѣлицію, що ты бвси и не надіешся. Та обявивши се, тутъ відкріються и усї злих дѣла, объ якихъ вже люди забули и розыскувати, бо киньці добре були заховані. Тутъ усе явиться, усе відкрийся, по ниточці — якъ тамъ кажуть — дійде и до клубочка. Бо спершу Богъ, якъ отецъ надъ дѣтьми, усе ждавъ, усе довготерпівъ, — може, зхаменеться, може, покине худо робить, відмолить свои грѣхи, то й прощеніе получитъ, колижъ ні, що не тїлки не перестає зла робити, не тїлки не кається у прежнихъ грѣхахъ, та що далі, усе йде на гіршее, відъ худого йде на худше, тогди годі! повелить и команшка стане свідітелемъ, и ниточка заговѣрить и черезъ неї відкріються великі та мерзські дѣла!

У одному селі почали пропадати куры: за нічъ у однімъ дворі пропаде курка, у другимъ зо-три; де й бїлшъ. Хазяйки журяться, жаліються мужикамъ своимъ, а ті й байдуже; не велике дѣло курка; може, и такъ дѣ забїгла; може, й задавило що. Далі та далі, почали усе бїлшъ, усе бїлшъ куры пропадати, та вже и не зтерпіло хазяйство, пїйшли до волости. «На кого маєте пеню, скажіть; я брата рідного не пожалію; абы-бъ по правді доказъ бувъ. Такъ сказавъ голова. Почали люди примічати, чи не буде якого слїду на кого не-будъ. Щожъ? курку узято, понесено, курку дорогою щипано, и пірѣ такъ слї-

домъ и пали до двора Явтушиного; тамъ-бо то два хлопця и шалистливі, такъ білшъ неділи, якъ нема їхъ дома, зъ батькомъ пійшли зъ хурою.

«Пеня! — сказавъ голова: — «одинъ краде, на другого біду зворочує.»

Тамъ геть-геть упавъ слідъ до Кахибіды. Що жъ? тамъ и хлопцівъ нема: однимъ одинъ — ділусъ, старій та немошній: ему вже приходится не до курей; а у сімьї самі молодці, та дівчата; на що їмъ и куры? своихъ ё, батечку мій! Такъ усе пропажа ё, а слідъ відведено; хто ёго до правды добереться.

Далі вже, годівъ черезъ два, вже не тільки куры, вже стали пропадати и поросята, а тамъ підсвинки; а зъ годомъ — зъ годомъ, то тільки и чуте, тамъ шкапу у хазяїна зведено, а де и вѣлика, а коли що трохи, підъ якій часъ, то й пары волівъ, добрихъ, нема. И що то? Тільки що зъ двора поведено, то якъ у воду! Ні слідівъ, ні кінцівъ; хочъ дѣ хазяїство ні їздить, де ні розпытує, нема та й нема; якъ у воду кáne. Сумує народъ и не надивується. — «Що за не добра мати! такъ промежъ себе совітуються: — » Колибъ сказати въ насъ постой, то такъ бы и быть; відъ москаля не вбережешся; а тожъ не чуте и за п'ятдесятъ верстовъ ні одного москалика, и не наїзжа-жъ то ніхто до насъ у село; усе свои люди, а ё межъ нами злодій! — Дій ёго чести, на кого-бъ-то подумати? Усе парубоцтво якъ одинъ. Усіхъ знаємо, усі честні; усі добрі, усі смиріні, не гуля зъ нихъ ні одинъ, а усякъ зъ нихъ жалкує, що намъ така ё абеда, и усякъ зъ нихъ похваляється, що тільки-бъ піймався хто, такъ вже не помиловати такого и такого сына! Бачиться-жъ, и за-

сидáють на нічъ, такъ нікблы-жъ нічаго, и ві-якої при-
меты ні на кого. Вжежъ мы и ворожбкѣ пытали, такъ,
кажуть, найздомъ бува: рыжій, кажуть, москаль, попе-
реду, кажуть, нашла сонъ кріпкій на усе село, та й по-
рається, якъ у себе у хаті. Такъ щожъ ты противъ ли-
хого слова зробишъ? Тільки жалкуй відъ такои біды,
та й мовчи.»

И мовчать, та тільки чують, що вже Мирінъ зовсімъ
опішивъ, послідню парку воликівъ виведено; а тамъ и
Уласъ рішився своєю шкапы; у Марка зъ сажà ажъ
трѣхъ кабанцівъ и вже й сытенькихъ, узято. Кругомъ
біда, відъ-усіль пропажа!

Якъ ось вже почули, що у Демьяна Рідкоплюя, усю
комору забрато. Підкопався, вражий сынъ! та щб то?
Усе — усе позабїравъ: и жіноче, и дівоче, и що було
пригосподарѣване, усе забрато, и слїду нема, неначе зче-
зло.

Дивуються люди, та ходячи коло вѣлости, бьются обѣ
полы руками и усякѣ, на сю нічъ, жде й собі такои
напасти. Вже и голова прїйшовъ и сказавъ, що винъ
притьмомъ не зна що робити! «Піймайте, каже, мині злѣ-
дія, хто се у насъ краде? Я ёго! . . . я ёму! . . . Вінъ
вѣ мене зогніе у холодній!»

«Пожалуй-бы пїмали, якъ бы знали хто вінъ ё» —
казала громада сумуючи.

Ажъ ось и обїзвãвся одинъ парубокъ, Денисъ Лиско-
тунъ и каже: «колибъ подозволили по дворамъ обыскати.
Вже видиме дило, що ніхтѣ зъ чужихъ не найжжа, се,
певно, свои.»

— «А що? вінъ правду каже.» розсудили старики. —

Звеліте, пане голова, якимъ моторнішимъ; нехай по хатамъ скрізь обіськають.»

— «Не кого-жъ и послати! — сказавъ голова: — нехай йде Денисъ, забравши хлопцівъ»

«Та може мені не повірите?» спытався уклонившись звичайненько Денисъ.

— «Якъ-то тобі не повірити? — Комужъ и повірити?» — Обізвались старики.

И якъ таки Денисові не повірити? що-то за парень бравый бувъ; даромъ що сирота безъ батька! Ще тілки на-ноги піднявся, до підпарубочого дійшовъ, а вже видно було, що зъ него буде чоловікъ. Вінъ и не живъ дома, вінъ недуже до мужицкои роботи, якъ усі прочі. Якъ піде-піде по селамъ, хто ёго зна, де то вже вінъ ходить на заробітки; та такъ щиро заробля, що незабарёмъ вернеться, и-чого-то вінъ не принесе! Самъ одягнй, таки зовсімъ якъ міщанинъ, и уся одежа на нѣму хороша, ще повні кишєні грошей нанесє. Матери своїй, вже й старенькій, тежъ принесе коли платокъ, плахотку, поясъ, чобітки, а коли й серпанокъ; и у усімъ їи поважавъ. Та бувъ собою красивый, моторный, противъ усякого звичайный; на выгадки та на прикладки ёго подавай. На вечерницяхъ тілки ёго и чуте. Небоявсь нікѣлы и нічого: у саму глуху північъ, скажи ёму пійти на кладбище, піде и усе справить мовъ середу-дня. Тілки й боявся собакъ, и що то не любивъ ихъ! Було яку зна злішу собаку, то що ні дасть, а дасть, то й купить їи, та на голяку и повісить; и отруєе було їхъ. «Щожъ — каже — не люблю, та й не люблю собакъ. Мені гидко на неи дивиться. Ажъ дріжу, щобъ яку собаку вбити! Така вже

моя натура!» А що розумне було, такъ не узявъ ёго кать. Хочъ и не дуже пишно пристававъ до громады, и не часто було и виходить до волости, та вже-жъ коли вийде, послуха объ чимъ рада, — вже й выкине слово, та таке, що й десять стариківъ сидыхъ якъ лунь и у три годы такъ не выдумаютъ. Усі таки, усі селомъ, у водинъ голось було кажутъ: «от-то нашъ голова росте!»

Такъ такому-бъ то не повірити оглядѣть дворы, чи не знайдеться де у ко́го ворівськихъ вещей? Куды! Тутъ ще стали ёго прохати, щобъ, зділавъ милость, забравши якихъ парубківъ самъ зна, пійшовъ бы и оглядѣвъ усіхъ, не минуючи ні одного двора.

Нічого Денисові робити, выбравъ парубківъ самъ и пійшовъ зъ ними.

«Починайте зъ мого двора,» — звелівъ Денись.

— Та якъ се можно, щобъ на тебе хто подумавъ? — казали парубки: — «Се вже не знать що, коли на тебе таку пеню зкладати.» —

«А щожъ, братця, ні-чого робить! Коли намъ велено усіхъ обыськувати, такъ що я за цяця, щобъ мене не заньмати? Шукайте, шукайте! може що и знайдете,» казавъ Денись усміхаючись, та узявшись у боки, надіне тую козацькую шапку на бакирь, та й плюне черезъ губу, по московськї.

— «Ну такъ, що знайдемо!» — скажуть парубки и ійдуть за Денисомъ. Той їхъ и у хату уведе, и у комору, и на горіще, и де ё якій закапелокъ, усюды, усімъ, усе покажетъ и скрынї повідчиня и у нихъ усе перерыє. «Глядѣть, каже, глядѣть добре!

Щожъ? перерыють, переберуть усе; а якъ ничо́го нема, такъ и нема. Зъ тимъ и ійдуть у другій двірѣ.

Тутъ вже не такъ; тутъ вже смілівіше усі обыськують и по хаті, и по-двору. А Денись самъ, не беручи зъ собою никóго, полізе на горі́ще и що то,— усе тамъ переры́е, що ні знайде, чи лёнь, чи прядево, чи коріння яке, усе перебере и по стріхамъ загляда; такъ хочъ бы нитку зъ покраденого знайшовъ.

Еге! Та не усюдыжъ и такъ! У однімъ дворі, на горі́щі, на хаті, Денись знайшовъ поясъ, хорошій каламаймовий, и показавъ ёго хазяинові, що тутъ зъ нимъ ходивъ. «Такъ и ё, козаче! се мій, ще ба́тьківскій поясъ, я ёго віддавъ синові носити, а той положивъ у материну скриню. Такъ и ё! Усе зъ скрині забрато; шукайте, зді́майте милость, чи не знайдете ще чого!»

Тутъ вже Денись пошле парубківъ на хату ськати, а самъ забіра хазяйство, руки имъ зв'язуе, и старо́го, и малого: усіхъ шле до волости. Не знайшовши тутъ бі́лшъ ничо́го, ійдуть у другій двірѣ. Тамъ в́пять черезъ скі́льки дворівъ, в́пять знайдуть, де хустку, де очіпокъ, або-що таке; и усе знаходить Денись по горі́щамъ. Мабуть пилні́шъ усіхъ ськае, що ніхтò опричъ ёго не знайде. Де що знайдуть, то и тамъ хазяйство до жодного забірають и пруть до волости, и вже повну холодну натирили и людей, и жінокъ, и дівчатъ, и малыхъ дітєй.

Почали ихъ выпытувати, роспытувати, зъ жодного допросъ писати. Зъ кожноі сі́мьи усякъ у водно говорить: «знать не знаемо; бачили усі, що я дома не бувъ; батько і́хъ не дижде, щобъ я, колы, на таке скверне діло пі́йшовъ.» Такъ усі у водні́й го́лосъ кажуть; ніхто

не признається, — нічимъ и доказовати. «Що зъ того, що знайшли на горіщій поясъ чій, або де плахту; може якій безділникъ побрався, комору викравъ, та пороскидавъ вещи по другимъ дворамъ, щобъ на него пені хто не звівъ!» — Такъ сказавъ Денисъ Лискотунъ, винімаючи зъ за халявы люльку. . . . та що за чудесна була! корінькова, зъ крышечкою, и зъ міднымъ ланцюжкомъ! — «Глядїть, щобъ кого напрасно не обвинуватили.»

— «Правда ёго, правда! — сказавъ голова, що зібравши у жменю свою сідү бороду, сидівъ собі мовчки, та придивувавъ, що тутъ ёму на-світї робити? — «Правда, каже; випустити людей зъ холоднои: вони не виноватї; може и справди, що имъ підкинуто. Що за розумный зъ чорта от-сей Денисъ! Заразъ и догадався. Ад-же я и самъ додумовався и зъ стариками радився, такъ нікому така думка не спала на розумъ. Вже зъ правды, що голова росте, нехай собі здоровъ буде!»

Погулявъ деньківъ зо-два по селу Денисъ, поверховодивъ на вулицї, не одній дївчинї тасуна давъ зъ любовницївъ, не одній рукавъ порвавъ, держучи, щобъ не втікала вїдъ него; не одно-десять, навчивъ парубківъ писень співати московськихъ, що самъ поперенїмавъ, ходячи по усїхъ — усяодахъ; не одну пару розвівъ, що вже було зовсімъ хватилися битися; не одинъ совїтъ давъ голові, що робити зъ неплатящими общественно, або отамановї за гадуючи пїдводї на дороги; не одному хазяїну помїгъ плїти городити, скїлки кїпъ хлїба цїномъ збити — на усї руки бувъ нашъ Денисъ! Поробивши и погулявши такъ, впнїать потягъ вїнъ на заробїтки на скїльки тамъ

неділѣ зъ свого села. И що то жалковали за нимъ и хазяины, и усї; а що вже дівчата, такъ міры нема!

«Чи-тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна! — Такъ казала стара Венгериха, удова, своєму синові, що ходивъ на заробітки ажъ у городъ и ажъ два тыжні тамъ поробивъ, та тїлки що тамъ прохарчився, а до дому ничого и не принісъ.» — Такъ от-се-то мати журичись, такъ ёму казала.» — Усі, усї таки заробляють и усе дбають на господарство, та знай багатіють, а ты ось ніякъ не роздобудешся ни на-що, щобъ почати господарівати якъ и люди. Що було, де-чого, не багато, пісьля батька, те потратила женючи тебе; думала, опісля заробимо, невістка поможе. Невістка-жъ нічъ и день робить, а я звалилася собі на лихо, треба, вамъ, замісць помочі видъ мене, треба на мене робити. Тутъ пійшли діти; хлопчикові вже шостий годокъ; понавъ у ревизію, треба за нёго знёсити, дівчаточокъ двое, робити ще не имъ, а їсти просять, треба годувати. Та усе-жъ-то дай, усе дай! А въ тебе, синочку, одні руки, не надаси. Та яжъ кажу, мабуть и талану нема. Люди ходять на заробітки, або хочъ и тутъ, та усе заробляють, усе дбають; а ты хочъ и тутъ поробишъ що, хочъ де и проходишъ, а усе тїлки прокормленіе наше, а щобъ по господарству придбати, такъ и не кажи. Колибъ зпомігся, хочъ яку небудь патїку добувъ бы, то усебъ лучше було, пійшла-бъ друга робота, другій и заробітокъ бувъ бы.»

— Що-жъ, мамо робити? — каже Трохимъ: «— я й самъ бачу, що нема счастья ни учімъ. Роблю, мамо, до кровяного поту и вже снагы нестас. Хазяйство, дивлячись

на мене, що я собі такій млілий, та сухій, не дуже у роботу приймають. Де тобі, кажуть, против здорового зробити? та й дають меншу ціну против другихъ. Робишь щиро, не лінуєшся, и таки, нічого тайти, часомъ зробишь и більшь и лучше, чимъ здоровый, а все відъ хазяина однаковісінька честь: не здужаєшь, каже, робити. А якъ плата не велика, такъ и не стає ні на віщо, тільки пропитуємося, а до-дому и не кажи, щобъ-щобъ принести. Якъ бы не жінка робила, тобъ досе ходили-бъ вы и босі и гділі, и зимою-бъ померзли.»

«Треба-жъ, сынку, що небудь гадати, — казала мати. Подивись на людей, та порадься зъ ними: куды-бъ то пійти тобі, де-то лучше заробляти? Попытався-бъ ты у Лискотуна, той чого вже не зна, усе зна. Та й світа таки набачився! А заробля-жъ та по скільки! Уже на що ёго мати: більніша мене була; теперъ-же піди зъ нею! Одягнѣ якъ міщанка; або и винъ: якъ выпрядиться у празникъ, та вийде на вулицю, такъ куды и писарь нашъ! А грошей и усякого добра, мало винъ приносить? Зпытайся, сынку, ёго, нехай бы нарѣявъ, куды-бъ тобі пійти; або-бъ у купі зъ нимъ пійшовъ?»

— «Пытався ёго, мамо! — Просивъ, щобъ узявъ мене зъ собою; будемо, кажу, у купі робити; якъ ты, такъ и я, не відстану відъ тебе.»

«Що-жъ винъ тобі?»

— «Але! якъ се почувъ, якъ витріщився на мене, а очі такъ и засьєли, а самъ ставъ якъ кармазинъ. Дивився, дивився довго на мене, а далі насилу зпомігся сказати: «Якъ заробляти? — Роби, каже, якъ и я, то й розживешся. Товариства мені не треба, шукай нищого.»

И пійшовъ швидко відъ мене. Та після сього тілки що хочу ёго обь чімъ зачешти, то вінъ такъ и відыходить відъ мене. А колы жь у купі де будемо, то вінъ мені усе у вічі приглядається, усе приглядається; я, щобъ до него, то вінъ заразъ відъ мене. — Нехай вінъ собі тямиться! Вінъ багатый, такъ и гордый противъ мене бідного. Не хочу ёго чипляти; буду самъ по собі. А що, мамо? думаю ще йти у губернію; чи не буде тамъ счастья?»

«Охъ, синочку-жъ, мій голубчику! Чи близенькій же світъ? Ажъ півтора́ста верстовъ! На кого-жъ ты насъ покинешъ? Та якъ и самъ, таку даль прийдешъ? Се, мовъ, на кінці світа!»

— «Вже-жъ, мамо, що робити! У останнє пійду; не буде тамъ счастья, не пійду вже нікуды. Якъ буде, такъ и буде. Підъ лежачій камінь и вода не біжить.» —

Журилася мати, плакала кріпко жінка; а нічого робити! проводили свого Трохима ажъ у губернію; чуте було що тамъ збірається ярмарокъ о Пречистій, и бува превеличенний, и усякого купця изъ усякихъ місць найзжає, и усякого товару навозять, и чуте, що ё людямъ заробітокъ чималый, якъ кому счастья выпадє.

Дійшовъ нашъ Трохимъ и до губернії. Дошита́вся, де становиться ярмарокъ. Народу — народу! И протівпиться неможно! Пробірається и вінъ межъ людьми, и самъ не зна куды и для чого. Дума, чи не знайде такого місця, де сидять ёго братчики, що шукають работы.... ажъ ось хтось ёго сінь за-руку и каже: «Землякъ! што работы иськаешъ, што-ли?»

Трохимъ зирнувъ, ажъ-то купецъ, та такій вже купецъ, що й бороду голить и по панскому ходить; вінъ ёму швидче

шапку знявъ, поклонився и каже: — Ськаемо, господа купецъ, чи не пошле Богъ доброго хазяина. »

— «Честный-ли ты чалавѣкъ, не бездѣльникъ? Не лїни-
вый?»

«Зъ роду не зробивъ ни якого худа: въ мене и думки такой нема. А робити будемо, якъ сами побачите.»

— «Ступай-же за мною.» —

Отъ и привівъ ёго до своєї хватѣри; а тамъ усе повозки стоять, понакладовані ящики, коробки и усе зъ товаромъ, и усе позапаковувані. Хазяинъ и приказуе: — «Смотри-жъ, какъ прїйдуть звозчики зъ лошадями, такъ пускай запрягають и везуть до моеї лавки, — вони вже знаютъ де вона. Ты будь при нихъ изъ ними перестановите усь ящики у лавку и не атхадить видъ товару. Вота и то-варишь твій.»

Гляне Трохимъ на товариша, ажъ то Денисъ Лискотунъ, тїлки вже не такій бравый, якъ у своему селі бувъ; одежда на нѣму старенька и не знать чимъ підперезанный, и шапка заваляща.

«Здоровъ, брате Денисе, бувъ! — заразъ одїзвѣвся до нѣго Трохимъ:» — Видкиля се ты тутъ узався?

— Але, видкиля! Ад-же ты, изъ роду тутъ не бувши, та прїйшовъ; а я и часто тутъ буваю. —

Тутъ зкинулись по слову, Трохимъ розпїтуе, якїй ё заробітокъ, яка цїна у день и якъ щò поводитися; а Денисъ мовъ и говорити зъ нимъ не хоче; скаже слово мовъ не йвши, та й відвертається видъ нѣго.

«Якъ я бачу ёго — дума собі Трохимъ — такъ вінъ тўтечка ще й гордіший, чимъ у насъ у селі; та, бачъ,

прикидається, мовъ бідний, щобъ більшу ціну узяти. Не зъ чорта-жъ хитрий!

Хазяинъ зрадовався, ще обы-два робітники ёго, та зъ одного села и пріятелі промезъ собою, поприказувавъ їмъ усе діло и пійшовъ собі; а ціны и не сказавъ, по чому платитеме Трохимові, чи у день, чи потижебно.

Зажурився було Трохимъ и пытѧ Дениса, щѧ робити? — «А урагъ ёго матірѧ бери! Коли не по нашому заплатитѧ, то мы й сами себе наградимѧ. Держись тїлки мене, та слухай, то будемъ по вікъ хлїбъ їсти.»

Трохимъ здивувався трошки, таке чуючи відъ Дениса, а опїсѧ и дарма. И подумавъ собі: — «Що се вінъ каже? Хто ёго зна!» и ставъ обходити обозъ.

Ажъ ось прійшли возчики зъ кїньми, позапрягались и поперевѧзли товаръ до лавки, познѧсили, позкладали, ажъ-ось прійшовъ и хазяинъ, розсчитався зъ возчиками, відпустивъ ихъ, зачинили лавку и стали відбивѧти ящики, и выньмати товаръ. . . . Господи милостивий! усе-жъ-то срібло, та золото! Нема нічогоїсїнько, щобъ деревьяне, або костяне, усе срібне-золоте, усе срібне-золоте! И ложки, и тарїлки, и ножи, и виделки; ё й чашки усяки, по паньскому зроблени и усякого товару; було багато й церковного, та усе-жъ-то срібне та золоте. А що кабатирокъ, а що серїгъ, а що перстнївъ, такъ мїшки понакладати можно!

Робітники выньмають, та подають хазяину, а той усе розворочує, та розтавѧ. . . Трохимъ боїться и дивитися на товаръ, бачачи якѧ воно ё усе дорогѧ; а Денисові и нужды мало; ще якъ щѧ, то й приважує на рупї, мовъ силу у нѧму зна.

Хазяинъ усе найбілшъ Денисові приказує, чимъ Трохимові; бо той понятливійшій и моторнішій; та таки видно, що ёму и не первина, и вінъ бувавъ коло такого діла; а Трохимъ що? вінъ зроду уперше и у губерніи, и на панскій ярмарці, и такій товаръ бачить, що ёму и не снилось ніколы; такъ вінъ и торопіє, и не зна, якъ за що узятись; такъ тимъ здається, що непроворный и непонятливый.

Хазяинъ навчивъ Дениса, якъ замикатъ лавку німецькими замками; тамъ таки прехимерні! И назадъ відмикається, и на-трое розпадається; и хто ёго зна, якъ воно тамъ зроблено! Якъ не вміючи, то й не відімкнешъ и не замкнешъ. Позамыкавъ хазяинъ замки, давъ їмъ кожному по полтиннику и сказавъ, щобъ йшли собі гуляти, куды хто хоче, а надъ вечіръ щобъ приходили на хватирю вечеряти.

Пійшли наши земляки скризъ по ярмарці. Такъ щожъ? До Дениса заразъ и явилися пріятелі, та усе зъ Москалівъ: мабуть пріятелі ёго ще прежні: и здоровкаються зъ нимъ, и роспытуються де бувъ, и далі стали шептати, та на Трохима поглядати, та щось про ёго говорити. Сёму стало страшно; вінъ и відчаливъ відъ нихъ. Пійшовъ на свій базаръ, купивъ хліба, огірківъ, пшенички, диню дубівку; прійшовъ на хватирю, пополудновавъ добре, та й прилігъ дожидаючи хазяина. Не скоро опісля прійшовъ и Денисъ, и видно було, що було трошки у голівці у него, та мерщій и лігъ спати; и вечеряти не захотівъ, кажучи що голова болить.

Хазяинъ, прійшовши, давъ Трохимові чарку водки и вечеряти. И що-то за добра страва була! Борщъ зъ яловичиною, каша зъ саломъ, ще й печене, чвертка бара-

няча. Описля усього, хазяїнъ ёму и каже: «От-така тобї плата и харчъ буде по усякій день черезъ ярмарокъ; тїлки служи чесно. Завтра чуть свїтъ їйди до лавки; вийдуть мои приказчики, що заставляють,—слухай якъ мене; доглядай сидючи біля лавки, щобъ хто чого не потягъ; а у ночі, будете почеречно, зъ Денисомъ, укупї зъ сторожами коло лавки ходити; одинъ до півночі, а другїй до свїта. Коли що запримїтишь, або побачишь що не-добре противъ моєй лавки, заразъ скажи минї, хочъ опівночі розбуди. Опрїчь поденної цїны, я тебе ї награжу за твою правду, и коли будешъ честний.»

Вїдъ щирого сердца, Трохимъ, лягаючи спати, помолився Богу и подяковавъ за ёго милосердіє, що таку ёму роботу пославъ! Харчитись не треба, харчъ добра, якон дома и на великь-день не бува, и нище полтинникъ по усякь день! Десять день ярмарку,—десять полтинниківъ: ажъ отъ, пять карбованцівъ принесу до дому. Слава тобї Господи! И тутже обїцався служити щиро и за хазяїнськимъ добромъ вбиватись, бїлшъ чимъ за своимъ.

Почався ярмарокъ. Купці, порозкладавши свїй товаръ, повїдчиняли лавки; пішли паны сновати. Ходють, розглядають, приціняються, торгують, купують. Нашъ Трохимъ надивився на панівъ добре.

Дивлючися на нихъ Трохимъ, пильно доглядався и на проходячихъ, щобъ їйшовъ своєю дорогою, а щобъ не дуже у лавку на товаръ заглядавъ, бо то вже примїта недоброго чоловіка. Коли жъ було хто стане біля лавки, та сюды-туды розгляда, то Трохимъ—безъ сороба казка—такого було и прожене, бо такій стоїть и бутсїмъ-то и нічогю; якъ же побачивъ, що сторожа куды задивились,

то тутъ вінъ потягъ, що ближче, а самъ шмигнувъ дальше. За такимъ Трохимъ білшъ усёго пилувавъ; а Денисъ ні трохи, бо ёму ніколи було. Чистісінько, якъ тільки, що до лавки пань поназбіраються, то тутъ де й возьмуться: и Москалі, и Цыгане, и Жиды; та усе до Дениса и відведуть ёго геть, и усе зъ нимъ шипотять и довгенько базікають.

Трохимъ було и спыта ёго, що то за люди, и чого вони до нёго ходють?—то ажъ посупиться Денисъ, та ажъ зъ сердцемъ скаже: «Чого ты за другими приглядаєшся? Знай себе; я за тобою не примічаю: не дивись и ты за мною! То мон стародавній знакомі, я зъ ними служивъ по городамъ.»

А де имъ у болоті служити дё, що були усі такі обшарпані, обірвані, що гидко було на нихъ и дивиться!

Разъ, підійшла цыганка, та препаршива собі на лихо, мовъ старецъ. Ійдучи побіля лавки и моргнула на Дениса; той зъ нею, та у кутокъ, и давай собі щось шептати. Трохимъ надглядавъ ихъ довго, и щось у нёго у животі тёкнуло, чуючи щось не добре. Поговоривши собі, цыганка й пішла. Денисъ окроме собі сидівъ—сидівъ, та й прійшовъ до Трохима, та подивившись на нёго довгенько и каже: «бідность твоя велика, та не вмієшь якъ зъ нею зправитись. Щиро служишь собі на лихо. А на врядъ те хозяйинъ дасть, що ты бъ заробивъ?»

— «Якъ ты ёго заробишь білшъ? — сказавъ Трохимъ: — Адже и тутъ плата добра и робота не важка; а усе білшъ не можно заробити.» —

«Можно»

— «А якъ, скажи?»

«Потурай тобі. А скажи мій, Трохиме, такъ по правді: чи пилю служити хазяину?»

— «А якъ же и служити, якъ не зо усею щирістю? Сказано: нанявся — продався! Я хозяйською пыины не хочу, и коли бачивъ бы, що й рідный братъ мій не думає обь хазяйськѣмъ добрі и зананца ёго, то ябъ и на брата виявивъ.»

«Сполать тобі, Трохиме! — сказавъ ёму Денись, та й вдаривъ ёго злегенька по плечу: — «Такъ и по вікъ служи; розбагатієшь!» и відвернувся відъ нёго, а Трохимъ и замѣтивъ, що вінъ відвернувшись відъ нёго, усміхається.

«Що от-се сталося зъ нашимъ Денисомъ? — дума собі Трохимъ. —» Але вінъ тутъ собі другій, чимъ у нашому сѣлі.»

Такъ собі сидить думаючи про се, ажъ-ось впасть тажъ-таки цыганка, йде мимо лавки, а Денись підійшовъ до неї и каже: — «дурный! ёму и не говори. Мы и сами зробимо.»

А Трохимъ се й чує. Цыганка собі и пішла. Стало смеркаться. Приказчики почали розіходитися: хто у тіатру, хто у баню, хто. . . . а кать ихъ зна, куды иншій пішовъ! Останній поприбіравъ, вийшовъ, и каже Денисові, якъ и по усякъ вечеръ бувало: «замкни лавку и подай сюды ключі.» Денись зачина, приклада замки, за кручує; иншій тугій, такъ ажъ кречче притягаючи, та крутячи. Зовсімъ; отдавъ ключі; приказчикъ пішовъ; Денись що-сь відвернувся; а Трохимъ, тихесенько, крадькома, помацавъ замки. . . . Що за недобра маті! Хочъ бы тобі одинъ замкнутый? Усі три высятъ; а Денись-же довго силкуався, замыкаючи ихъ. — Такъ-такій-то Денись! —

Тільки що такь собі Трохимъ дума, ажъ-ось Денись и каже:— «йди-жъ, товаришу, на хватирю, та вынось швидче вечеряти, та лягай спати. Або знаєшь що? Тамъ душно; я пробуду усю нічь на калавурі; не приходить зъ півночі; спи собі. Однаково мині спати не хочеться, про-калавурю самъ усю нічь.»

—«Ось що воно означа! Тривай-же.» Подумавъ собі Трохимъ и пійшовъ тихою ступою, поки зъ першу; якъ-же зайшовъ, що вже Денись ёго не бачить, такъ тутъ вже нічого робити: ставъ підбігцемъ поспішати, та мерщій до хазяина; якъ на те, хазяинъ дома и, накликавши гостей, поштує ихъ чаємъ. Тутъ Трохимъ, увішавши прямо и розказавъ ёму усе. якъ вінъ за Денисомъ запримитивъ, якъ що робилось, и якъ вінъ, буцімъ-то, лавку замкнувъ, а ёго відтілъ відироторивъ.

Хазяинъ, почувши усе, спершу було злякався такъ, що ажъ поблідъ; далі ставъ дякувати Трохимові, що вінъ такий вірний и піднісь ёму ажъ дві чашки чаю солодкого, та пресолодкого, усе таки, дякуючи за ёго правду и честную душу. А тутъ-же мерщій пославъ знайти приказчика зъ ключами. На силу дето ёго знайшли. Хазяинъ выхопивъ ключи, засвітивъ лихтарь, та, сівши на дрозди, мерщій до лавки.

Підбігъ, оглядівъ ажъ такъ и ё! Ні одинъ замокъ не замкнутий! Почавъ клікати Дениса, а Дениса и духу нема!

Мабуть, що вінъ и сидівъ усе біля лавки, та якъ побачивъ хазяина зъ лихтаремъ—догадався, що сё щось не даромъ, такъ и притаївся тутъ де, и не озывався, дожидаючи, що зъ того буде.

Хазяинъ ускочивъ у лавку.... Слава тобі Господи! Усе ціле, усе благополучно!—Злодій ще не починавъ по́ратися. Мабуть дожидавъ глухон півночі. Позамыкавши уже самъ усі замки, якъ слідовало, тутже изъ сторожівъ нанявъ двохъ, щобъ відъ ёго лавки не відиходили черезъ усю нічъ, вернувся на хватирю.

И що то вже дякувавъ Трохимові! Ажъ поцілувавъ ёго, що відвівъ відъ нёго таку біду и за-здалегідъ сказавъ про таку напастъ. Далі вынявъ цілкового, и давъ ёму, и каже: «не по полтиннику на день буду тобі давати, а відъ сёгодня по цілковому. Отпускатому, — награжду какъ самъ знаю за то, що ты есть честный чоловікъ. Старайся и уперёдъ; що замітишъ, що почувешъ, — заразъ мині сказуй! Теперь не ходи до лавки, щобъ тотъ безділникъ не зробивъ тобі якого худа. Тамъ ё калавурні.»

Якъ же почули уранці, що ажъ три лавки обікрадено, такъ тоді хазяинъ ще білшъ дяковавъ Трохимові, що остерігъ ёго. — «Було бъ, каже, се и мині. Тамъ же, хочъ и багато узято, та не на велику суму; а у мене хочъ бы и не багато чого потягнувъ, такъ усебъ тисячівъ на яки десятки.»

Трохимъ такъ таки и думавъ, що зъ злодіями певно бувъ Денись. — «Господи милостивый! — дума собі: — якъ-то швидко чоловікъ розледацівъ! Якій бувъ бравый парень, такъ що лучшего ёго и не треба, а теперь зовсімъ збезділничався!» и після тієї ночі, вінъ ёго и не побачивъ вже

Разъ, сидить Трохимъ біля лавки, дивиться: ведуть рештантівъ; и по переду, и по заду ихъ, салдаты зъ оружжями. Приглядається Трохимъ, ажъ межъ ними йде и Денись. — «Доживсь чести! — подумавъ Трохимъ, и ста-

ло ёму жалко земляка. Підбігъ швиденько и подавъ ёму що тамъ лучилось на ёго заключеніе. Щожъ Денисъ? глянувъ быстро, бачить що се Трохимъ, — якъ заскригоче зубами, а очи мовъ запалали; якъ кине ту милостыню геть, и сказавъ: — «Щобъ було ты лучше пропавъ, чимъ мене бачити у такій нарузі!» и пішовъ собъ, не оглядаючись.

Розказавъ се Трохимъ хазяинові, а вінъ и каже: — «Переловили тихъ усіхъ, што лавки обокрали, узяли и нашего Дениса. На нёго доказують, што онъ зъ ними за одно и хотель навести на мою лавку, такъ онъ ні учомъ не признається.»

Покінчали ярмарокъ. Розсчитались усі, хазяинъ розсчитавъ и Трохима, и, на усякій день даючи ёму по цілковому, при прощанні, давъ ёму ажъ сто рублівъ и каже: — «озми, Трохимушка! Ты мнѣ на десятки тысячей спасъ; благодарствую тебѣ.»

Огъ уже Трохимъ зрадувався! — Та и якъ же пакъ! Скільки вінъ грошей принесе до дому! Зъ роду не зароблявъ по стійки! Спасибі, що хазяинъ давъ золотими, такъ ихъ можно такъ заховати, що ні загублю и ніхто не примітить, що въ мене вони ё; а цілкові окроме положу. Огъ, узявши, золоті позашивавъ у онучу; а срібні якби були цілкові и полтинники и мѣлочъ усяку, та позашивавъ у полусвітій, такъ що и пізнати не можно було, ще ё при нёму гроші.

Зібравшись, такъ и пішовъ зъ губерніи и не куды жъ, якъ прямо до дому. — «Чого вже по другимъ мѣсяцямъ ходити? — дума собі дорогою ійдучи: —» Спасибі Богу, заробивъ добре, буде зъ насъ зо всіхъ. Заразъ куплю

шкапу, справлю візь, и пійшовъ лучшій заробітокъ, чимъ вѣдъ пійшого! Жінці накуплю лёну, нехай пряде; нехай наньмычку наньме; у двохъ бѣлшъ нароблять. Матері буду усёго постачати, чого забажа! Нехай, коли досе бѣд-калась, нехай на старости у роскоші поживе. Дѣточокъ приодягну; на зѣму дровецъ роздобуду и усёго придбаю, и будемо жити, гадки не маючи.»

Сердешный!

Йдетъ вінъ такъ собі; йдетъ, поспішаючи до дому, щобъ радѣсть имъ принести, що Богъ счастья давъ и вже верстѣвъ зъ пятьдесятъ zostалося йти до села свого . . . якъ зиркъ! . . . догана ёго . . . хто-жъ?—Денись!—Якъ узрѣвъ ёго Трохимъ, такъ и руки и ноги опустилися, и у животі похолонуло, сердце такъ и трепечеться, и душа що-сь не добре почула. Не зійтись зъ нимъ не можно: по одній дорозі йдуть; пійти швидче, щобъ не нагнавъ, поки до села; а у селі можно пересидѣть день, поки вінъ далеко зайде, такъ Трохимъ-бо, стѣлки пройшовши, вже притомився, и якъ-бы ні поспішавъ, Денись ёго нажене, бо вінъ здоровѣшій и привышній бѣлшъ ходити.

Бачить Трохимъ, що нічого робити, подумавъ:—»Щожъ? Божа воля!—не буду зъ нимъ йти—буду собі окромі держатись; буду приставати, не поспішаючи зъ нимъ; то вінъ и вѣдвѣяжеться вѣдъ мене!

Йде-йде, якъ ось Денись и наздогнавъ ёго: вдаривъ по плечамъ и каже:—, Здоровъ, товаришу! Не втікъ вѣдъ мене? Здоровъ, Денисе, де се ты взявся?

—» А ты думавъ, що Денись вже ставъ бездѣльникомъ, пійде на каторгу; такъ отсе швидче бѣжишъ до дому розказати про мене, що я понався!»

— «Госпідь съ тобою! Яка мині нужда до тебе? Я й самъ жалковавъ, побачивши тебе у такій нужді. — »

«Жалковавъ? ты?»

— «Далібі́й, що жалковавъ. Ні́ ты мині́ ні́чого, ні́ я то́бі ні́кд́лы; такъ чо́гожъ на́мъ? — Скажи́ мині́ на ми́лость, якъ ты ви́крутився?»

Тутъ Денись такъ глянувъ на Трохима, що у того усі́ жижки задрі́жали и у душі́ похоло́нуло. Далі́ и каже: — «ви́крутивсь? — Ко́лы-жъ на мене на́прасно сказа́ли? хи́ба не бу́ва на чо́лові́ка наговори́въ?»

— «Якъ-то безъ того! — Ты жъ мене повесели́въ, що ты не бу́въ зъ ни́ми. — »

«Хи́ба-жъ я злоді́яка я́кій? Га?» грі́зно крикнувъ на не́го Денись.

— «Та хто про тебе таке дума. Зглянься на Бога!

И за́мовкли обы́два, и мовча́ть, и й́дуть у купи́.

Геть-геть, Денись в́пья́ть и оді́звався до Трохима, та такимъ стра́шнымъ го́лосомъ, неначе зовсі́мъ не в́и́нь: — «Ты думає́шь, ще я че́резъ тво́и за́мки про́павъ?»

— «Че́резъ я́кі за́мки? — »

«Че́резъ та́кі, що, думає́шь, я ні́чого и не знаю?»

— Богъ зъ тобою! Я ті́лки чу́въ про сі́ за́мки, та й забу́въ зара́зъ.

«Забу́въ?! — Забу́дешъ и спра́вды.» И в́пья́ть за́мовкли.

Й́дучи такъ довге́нько, пере́ходили че́резъ невели́ке село́. Трохи́мъ тутъ ма́в зна́когого и хоті́въ бу́ло за́йти відпочи́ти. «Не тре́ба се́го! — » в́же крикнувъ на не́го Денись, а плохенькі́й Трохи́мъ и послу́хавъ ёго, боя́чись, що я́къ в́и́нь бу́въ проти́в не́го у тро́е здоро́ві́шій, такъ щоби́ не зроби́въ я́кого ху́да. Такъ дума́въ собі́ Трохи́мъ: —

«Не буду ёго сёрдити; буду піддаваться, нехай вередуе ажъ поки до своихъ місць дійду; тоді викручусь відъ него.»

Перешедши те село, Денись звернувъ зъ дороги геть підъ лісокъ и Трохима покликавъ за собою.

«От-тутъ відпочинемо! — сказавъ сідаючи Денись підъ грушу. — » Давай, чи ё що въ тебе? такъ пообідаємо, або пополуднуємо.»

— «А що въ мене є? — сказавъ Трохимъ и доставъ изъ торбинки хліба, тарані скілки та огірочкивъ.»

Денись доставъ изъ за халивы ніжъ прешрашений. Трохимъ, якъ побачивъ ёго, такъ морозомъ обдало. Денись розпорядкуе; мовъ самъ усе придбавъ: хліба відрізавъ собі попереду, а далі ткнувъ шматокъ и Трохимові. Тежъ и тарані собі лучшою узивъ, а де що и огіркивъ кинувъ, мовъ собаці, Трохимові. Сей усе терпить и мовчить, та дума: «Донеси мене тільки, Господи, до дому. — Цуръ тобі и зо всімъ! знати тебе не хочу!»

«Знаешъ що, пане брате? — найвишись, ставъ казати Денись — Цуръ ёму у день йти. Будемо у день віддыхати; бачъ якъ душно! Нічью більшъ пройдемо, и далше станемо. Якъ от-се відпочинемо, а вечеркомъ зорею, та холодкомъ нічью мотнемось, такъ мы після завтра и дома будемо. Лягай, та спочивай, поки до вечера.»

Лягли хлопці. Заснули добре. Надъ західъ сонце; прокинулись; пополудновали — и усе таки трохимови харчи — и пішли.

«У тебе, бачу, и нема нічого для дороги? — спытавъ Трохимъ.

«А де я у чорта що озьму? Коли що й заробивъ було чого трохи, такъ изтрясь, у тїмъ анахтїмскїмъ острозі сидївши; а заробити бїлшъ, ты не давъ. А було бъ и на твою долю. Гадки-бъ не мавъ!» —

«Ты минї, Денисе, на вдивовижу! Чи такїй же ты бувъ у насъ у селъ? Се ты, ходивши по усїмъ усюдамъ, набрався такого духу!»

— Цить, мовчи, не твое дїло! —

И замовкли, и їдуть.

Черезъ скїлки тамъ пройшовши, вже Денись впять и обїззався: —» А що, товаришу? Попередъ усєго жїнцї розкажешъ, а тамъ и до головы пїйдешъ, и по усєму селу будешъ проповїдовати, якъ Денись Лискотунъ хотївъ лавку обїкрасти, и якъ ты остерїгъ хозяина, и якъ Дениса зъ острога пїдъ калавуромъ водили къ допросу.»

—» Нї, Денисе! не знаешъ ты мене. Се страшнє дїло, щобъ про кого таке розказовати. Нехай тебе Богъ у симъ дїлї простить; а ты покаєшся и покинешъ скверне таке дїло. Щожъ? спїткнувся, тай схаменувся. А розказовати не мое дїло. Не тїлки жїнцї; я й самъ молю Бога, щобъ я забувъ про се; бо, кажу, ты покаєшся.

«А якже? Вїстиме дїло, що покаюсь. Такъ и почну молебнї наньмати. Такъ грошей бо нема, не добувся: хиба ты минї даси? А що, Трохиме! Скажи по правдї: багато тобї хазяинъ давъ за те, що ты про замки єму обьявивъ?»

— «Та не яжъ то обьявлявъ; винъ сїмъ дознався. —»

«Та якъ собї тамъ знаешъ, а вже вїрно давъ таки що не-будь.»

— «Давъ награжденїя, вїдпускаючи, цїлковихъ зъ пару.»

«Та заробітнихъ. Такъ скільки несешъ до дому?»

— «Хто его зна! — казавъ Трохимъ, а самъ такъ и труситися, боятися; бо нічъ, ихъ двое и Денисъ здоровіишій ёго. — Я таки гараздъ и не лічивъ; зложивъ, та й пішовъ.»

«Мабуть багато, що ніколи було й перелічити? — Чи поділилися-жъ зо мною?»

— «Що-бъ то якъ? —»

«Такъ якъ ділются, пополамъ. Чи, може, усі віддаси? Отъ сподать-бы парень бувъ, якъ бы усі віддавъ!»

— «Що се ты, Денисе, говоришь? — Ледве вже промѣвивъ Трохимъ, бачачи, до чого вже діло доходитъ.

«Та ну, цуръ тобі и зъ твоїми грѣшми — що, мабуть, у тебе ихъ до сына, що такъ злякався. Ты ще й се розскажешъ, що я, дорогою, мавъ тебе обідрати.»

— «Та зділай милость, не думай такъ про мене, Денисе! я тобі казавъ, що нікому не скажу, и побожусь усімъ, и заприсягну. —»

«А ну побожись.»

И Трохимъ почавъ божитися такъ, що ажъ страшно було слухати.

«А заприсягни!» — каже Денисъ и подавъ ему жменю землі.—зійжъ от-сю усю.»

Трохимъ, якъ зъ щиримъ сердцемъ, не боячись нічого, и думаючи таки, щобъ нікому ні слова не розказати, зійвъ жменю землі, усе потроху ковтаючи.

«Ну такъ, теперъ товаришъ. Теперъ певень и я.»

От-такъ-то Денисъ усе заїдався зъ Трохимомъ. Чого небудь, то й прив'яжеться, Трохимъ-же, якъ бувъ собі

плохі́ншій, той усе подавався и таки не безъ того, що й боявся ёго, щобъ чого не зробивъ ёму худого.

Тутъ йшли нічъ, ранкомъ скілки прійшли, тутъ сонечко ще не дуже и піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісокъ, та й полягали спочивати.

Якъ піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітеръ не дихне и ніщо не колышеться, такъ-такъ що ледве дихати можно. Наші хлопці хоч и заснули було, такъ не можно ніякъ и улéжати! Якъ припече сонце, такъ місця не знайдуть. На взлісїй сонце е, жарить; такъ вони за́дуть у гу́щину, такъ тамъ ще й гіршъ; ні відкіль прохолоды ні якои, тілки що зъ верху палить и малесенькій вітрець не проходить. Знайшли воду, не віді́пьються; тяжко вже имъ и дихати! Выкопають коженъ собі ямку; приляже туды, то трохи ёму и легше можно холодомъ трошки дихнути. Зогріються и тутъ, переходять на друге місце; та такъ виморились, такъ знемоглись, що не задумають и поворохнутися. Цілісенькій день ні хмариночки-жъ-то.

Ажъ-ось дуже къ вечеру, жара затихла трохи, товариши наши піднялись, здохнули слободнішъ, поїли чого було и пішли.

«Якъ не полінуємося—каже Трохимъ:—» то світомъ и дома будемо. Відъ сёго ліску до нашого села тілки двадцять верстовъ.»

— «И велія милость що будемо. — сказавъ Денись. — тілки не відставай; ты усе пристаєшъ. Поспішай.»

Отъ якъ идуть, и верстовъ сімъ учистили зъ полудня—стала показуватися мовъ сті́на чорна; дали́ відъ неї

стали відділятися. мовь клубки густин хмары зь золотими, видь сонця, кругами. Клубы выються, до купы збираються, и стіна усе выпиченько підбирається. Сонечко за тучу сховалось зараньне, и птиця стала збиратись и чого-сь жде на себе. Самчики сзываютъ самочокъ и якъ можно спінать, у кого ё дїточки, такъ до нихъ; а которі собі гулящї, такъ полетїли ховатись. Де далї, де далї — усе зтиха, нї травка не колышеться, усе чого-сь жде великого, страшного! Далї стало и гуготїти далеко — далеко, мовь клокоче море, або гуде великій вітеръ зь далеку, або сила велика людей найзжа, що ще здалеку земля підь кїньми стугонить. Блискавка одна тїлки и показується, а сонечко зовсімъ зайшло; хмары зпустились такъ и не видно нічого.

«А що будемо робити? — ставъ казати Денись. — якъ мы піїдемо? — Скоро зовсімъ буде темно. Страшно безъ дороги йти.»

— «Ажъ онъ маячить лісокъ! — сказавъ Трохимъ; — поспїнаймо туды.»

«Де лісокъ? Я нї ёго, и нічого не бачу.

— «Онъ якъ блисне блискавка, такъ видь дороги на праву руку. Ходїмъ мерщїй; усе темнїше становїтся.»

Вони поспїшають. Піднялася и стіна. Стало зовсімъ темно. Поки не блисне, то нічогоїсенько и не бачуть передь собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула и простяглася видь сходу до заходу сонця, и изъ усіхъ мїсць блискавка знай блеска. Грімъ гуде зь переливомъ, мовь де по горахъ громадне камїня качають и инше, мовь упаде, стукне, та й замовкне.... а тутъ луна и загрехотить по усїму небу, по усїмъ куткамъ сієї вели-

кон хмары. Замоккнеть-же гримъ, такъ чуте щось гуде-
клекоче, бурлить страшнійше самого грому!... А бли-
скавка безперестанно! И якъ блисне, такъ після неї
пуще нічого не видно.

«А де-ты, Трохиме? — казавъ, дрижачи Денись. — »
Озми мене за руку, та веди, я швидко впаду. Нігъ не
підволочу.

— «Держись за мене. — каже Трохимъ. — Тутъ вже не
далечко. Вони вѣдъ блискавки видно. — »

«Та я бо сієи блискавки боюсь. Охъ, колибъ швидче
до лісу!... Бачъ яка страсть іїдеть! — Ось и дощикъ....
Ой швидче, швидче, поспішай.

Зо всімъ повисъ ёму на руки Денись; и Трохимъ самъ
утомився, и ёго волоче; черезъ велику силу дотацивъ ёго
підъ густе дерево, положивъ и самъ звалився....

Тутже и усе туча надвинула якъ разъ надъ той лісъ
и усюди небо покрыва якъ саме чорне сукно; хочъ скіль-
ки хочъ дивися, — нічого передъ собою не побачишь
ніякъ! Заревѣла престрашенна буря, шумить підъ небе-
сами, носиться по полю, унірається у лісъ, преть ёго,
мовъ зъ місяця хоче ёго зпихнути и зомняти бвсі. Голяки
трїщать, ламлются, падають... тутъ щось страшно за-
гуло, ажъ свѣтитъ на увесь лісъ, гримъ покрыва... и
разомъ геть!... впадо ажъ земля здрогнула!... А тутъ гримъ
якъ загремотить, и впасть земля задрїжала!... а тутъ впасть
такій же свистъ, и шумъ, и впасть щось-то впадо, за-
трїщало!... То буря порається... вікові дубы валя мовъ
прутьтя! Якъ же хлыне дощъ и вже не іїде, а лье. По
лісу шумить, зъ горы біжить річками, клекоче... и
вѣдъ неї, и вѣдъ бурї що бушує, и вѣдъ грому, що

такъ и розривається надъ головами, шумъ такий и грохотъ, що страшно и згадати!... А тутъ блискавка червонимъ огнемъ очі засліпля!... Именно преставленіє світу!

Денись ні улежить, ні усидить, и не постоить на одному місці. Ходить, перебіга зъ підъ-одного дерева підъ друге, руки ломить, самъ себе не тямить!... Трохима, Трохима! Ты спишъ, не боишся нічого!» такъ голосно зо страху сказавъ вінъ.

— «Ні, я не сплю, тай не боюсь нічого.

— «Грімъ убьетъ!»

— «Воля Божа. Я се знаю, та хочъ и лежу та молюсь Богу.

«Хиба-жъ вінъ и помилує, якъ ему молитися?... Ухъ! якъ затріщало у ліси впять!..

— «Помилує, тільки покайся....»

«Якъ покаятись такому грішнику? Якъ мене Богъ може простити?»

— «А щожъ?—Кайся відъ щирого сердца, твои гріхи не яки великі? ты такъ грішенъ, якъ и усякъ чоловік.... Господи! Що се?»—

Тутъ вони впали обы-два на вколішки!...

Огнена стріла прорізала усе небо и якъ окомъ моргнути вдарила у те саме дерево, підъ которымъ попередую стоявъ Денись и от-се прийшовъ до Трохима. Дерево превисоченне було,—ёго такъ до половини у мілку щепу розбило и усі гілля стерло и зм'яло, такъ що и сліду ихъ не зосталось.

На силу піднявся Денись! а се відъ нихъ, де вони стояли тежъ підъ деревомъ, було не білшъ якъ саженівъ зъ десятківъ.

Очунявши трохи, ухопивъ Трохима за руки и ставъ прохати:» ходімъ, ходімъ, відсиля! тутъ насъ Богъ побье!»

— «Куды-жъ мы заховаємось?—каже ёму Трохимъ:— бачъ яке лихо по усему лісу?—от-то грімъ запаливъ дерево; бачъ горить? Ад-же и далеко відъ насъ; тай по усему лісу така халепа!—»

«Ой страшно, страшно!—Ато хто сидить, та дивиться на мене?»

— «Богъ зъ тобою! нема нікого. Молись лучше Богу. —»

«Мене и Богъ не помилує! Ты думаєшъ я такій?... Охъ, лице запалило!»

— «Помилує, молись, кажу, та кайся. —»

«Де вже мині покаятись?—Я той, що васъ обкрадавъ.... не було другого злодія у селі.... се мое діло!—Мене підводили други... Я обкрадавъ васъ усіхъ.... передававъ цыганамъ, москалямъ.... бравъ гроші, та богатівъ.... лавки обікравъ.... вивертівся!—Хотівъ и тебе такъ, якъ от-того, що сидить и дивиться грізно на мене.» Такъ казавъ, не тямлячи нічого, Денисъ, и бьючи себе у груди кулаччамъ.

Тутъ разомъ якъ оссяє ихъ блискавка, якъ хрясне грімъ, мовъ небо на нихъ впало!... обы-два впали нечувствено. Трохимъ, підшльвивши водою відъ дощу, трошки очуствовався, бачить: Денисъ біга коло него, руки лама, блідний якъ смерть и, не тямлячи самъ себе, кричить:—» Я не тілки злодій, я й душегубецъ!—зарізавъ нищого.... мавъ грошей у него знайти.... одежу свою закровавивъ.... а вінъ он-де свариться.... Господи! и ты мене не помилуєшь?—»

И ставъ бігати якъ не о своєму умі. Спомігся трішки Трохимъ, піднявся на ноги, ставъ ёго розговорювати, щобъ прийшовъ у чувство.

Ні, — кричить Денисъ — мині Богъ смерть дасть.... мене грімъ убьє.... Я злодій!... я прикидався добрымъ, на другихъ пеню зводивъ, тебе мавъ зарізати, щобъ ты про лавку у селі не розказавъ.... теперъ кажи. Ось-ось мене Богъ вбьє; розкажи усімъ, якій я.

— «Та Богъ зъ тобою, Денисе, що се ты думаєшь? повѣрь не мині — Богу святому, що якъ я побожився, такъ и не збрешу; буду держатись присяги, и тебе не попрекну ні у чимъ. —»

Тутъ же Трохимъ ёго разважує, а тутъ грімъ такъ и рокотить, а блискавка ажъ очи палить! Якъ стукне, якъ грякне, якъ ляснє, якъ затрищать дубы, якъ запалá де верхъ деревні якои, якъ шарахнуть гілля, — тутъ Денисъ и стане він-ума, и вінъ своє розказує, що вінъ душегубецъ, злодій, прикидався добрымъ и усе таке. Далі пристається ёму старецъ, що свариться на нёго; и вінъ почне розказувати якъ убивъ ёго, и усе каже Трохимові: усімъ, усімъ се розкажи: нехай бережуться мене.»

Гремівъ, торохтівъ грімъ, далі ставъ зтихати, бо туча вже перейшла. Затихъ и дощикъ; тілки блискавка не давала нічого розглядіти; далі и та усе потрошку, усе тихше, усе менше, далі вже блиска тілки здалеку.

Роздивився Трохимъ, ажъ вже стало на світъ заніматись. «Ходімъ, каже, Денисе! вже мы недалечко відъ свого села. Ходімъ швидче.»

— «Братіку, Трохиме! — каже Денисъ, не сходячи зъ місця, — боюсь ворухнутись! Усе мині чується грімъ,

усе мині бачиться той анахтемській старець! Трохимочку, голубчику! Не розказуй нікому нічого!»

Вп'ять Трохимові треба божитися; сяк-такъ розговоривъ ёго, пішли.

Що досвіткомъ, що вже й сонечко зійшло, йдуть и усе посипішають. Денись черезъ усю дорогу хочъ бы пару зъ усть пустивъ, усе задумавшись йде, — далі якъ крикне: — «А лучше бъ мене грімъ убивъ!»

— «Богъ-зна-що ты споминаешъ! сказавъ Трохимъ и глянувъ на Дениса, та ажъ злякався: очи якъ жаръ горять, и самъ розлютований мовъ звірь якій. А усе розговорює ёго: будь веселенькій, каже, вже тілки п'ять верстовъ zostалося; се вже наше поле.»

«Тілки п'ять верстовъ? — Тілки не видно якъ зъ кимъ-небудь повстрічаємся и мене віддаси. Пропадай же ты одинъ!» Та зъ симъ словомъ тамъ и поваливъ Трохима, и насівъ ёго.

— «Богъ зна . . . що ты . . . Денисе, робишь? — сказавъ, стогнуучи, Трохимъ підъ Денисомъ; далі ставъ проситись: — пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Ей-велике слово, нікому нічого не скажу! Возьми собі мои усі гроши що тутъ зо мною, тілки не губи души своєї и моєї! Не сироти моїхъ діточокъ, не вбивай за живота жинки; на кого моя старенька матінка зостанеться? Братикомъ, батькомъ ріднымъ буду тебе цілий вікъ звати! — Не дай мині безъ покаянія вмерти! — Дай-же мині хоть часиночку Богу помолитись!»

«Помолишся и на тімъ світї! лютуючи якъ звірь казавъ Денись, одною рукою держучи руки Трохимови и коліномъ его надавивши, а другою рукою достаючи

изъ за халавы нїжъ свїй; такъ якъ нї поспїша, не зправиться однією рукою. А Трохимъ знай проситься; здыхнувъ и каже: «Господи милостивый! . . . Не несе Богъ нікого, щобъ хто свідітелемъ бувъ моєи безвинної смерти!» Тутъ підкотилося «перекотиполе» відъ вітру и до самого ёго. Вінъ глянувъ жалібно, та й каже: — «нехай се перекотиполе буде свідітелемъ, що ты мене безвинно погубляєшь!

— «Нехай свідѣльствує скїльки хоче. Знавъ же на кого и послатись!» казавъ, регочучись Денисъ и рознімаючи нїжъ зубами, той нїжъ, якимъ усю дорогу краявъ Трохимівъ хлїбъ и пропитувався.

«Господи милостивый! прїйми мою душу! . . жиночка . . . дѣточки тату

Денисъ змахнувъ рукою . . . хотївъ щось регочучись сказати . . . такъ Ангель Божїй, щобъ не дати ёму у сей часъ насміятись, хлынувъ ёму у ротъ братовою кровію и, принявши душу безвинного праведника, понїсъ їн прямо на небеса.
.

Прибїгли двое пастухівъ відъ череди и обьявили головї, що у такімъ и такімъ мїстї лежить зарізаний чоловікъ; а хто? Вони зъ ляку и не роздивились. Голова заразъ самихъ надежныхъ людей пославъ, щобъ біля того зарізаного каламурили, и щобъ нї сами до нёго не підходили, и нікого не допускали; а стане хто нав'язуватись, або щбъ такеє робити, або казати, то ёго, якъ подозрительного, узять и до волости привести. Тутъ же написали лепортъ до земскаго суда объ такімъ случаї, що *скоропостижно вмерший, зарізаний чоловікъ, по имени и прованію не*
6*

извѣстный, лежить благополучно на тѣмъ самымъ мѣстѣ, де ёго смерть постигла.

Де-яки зъ хазайства пѣшли зъ села на заробѣтки и инче не повертались до дому, та жинки ихъ и нічого, и нужды нема. Трохимова жъ жінка и мати . . . : що-то! — почувши объ симъ, у водинь голосъ крикнули: — «Охъ, лишечко! Се жъ Трохимъ, певно Трохимъ!» и за-здалегидь стали голосити. . . . Сердце звѣстку подало!

Що то вже вони просили голову, щобъ подозволивъ пѣти оглядѣти, и коли вѣнъ, такъ хорошенько ёго обмыти и вбрати, а коли можно, и до дому привезти — звѣстно, жиноче дѣло: вони не знаютъ порядку. Голова — и не дай Боже нікому и пѣдступити, крѣпко-на-крѣпко запретивъ, поки судъ не вѣйде и не розвѣяже ёму рукъ!

Ажъ ось, на другій день явився у село и Денисъ. Та що-то одягнѣй! Инче лучче усе собѣ посправлявъ, у чимъ по-переду ходивъ. Весельѣй, говорливѣй, жартуе зъ усіма, кого постріча. Бачить, що люди зѣходяться усе до волости, и вѣнъ туды. Ему ѣ розказують, що знайшли зарѣзаного; а вѣнъ заразъ и не зтерпѣвъ и пытається. — » щожъ ёго жінка та мати кажутъ?»

— «Чи?—» дивуючись пыта ёго голова.

«Ад-же вы. . . чи хто пакъ казавъ? . . . що кажутъ то Трохимъ?»

— «Ще незвѣстно и никто зъ насъ объ тимъ и не думавъ, не те що казати. Чи мало ихъ повыходило зъ села на заробѣтки? Може ще и не нашъ.—»

«Хто нѣ есть, нехай собѣ лежить, поки зведемо—сказавъ, смѣючись, Денисъ. — А хто зарѣзавъ, свидѣтели скажутъ.»

Де-які молодці тут були, та аж зареготались и кажутъ:—» О, щоби тебе зъ Денисомъ! Вже хочъ що, а латку и приставить. Дежъ таки у чистому полі свідітели? Вже коли порався, такъ самъ на самъ....»

Ажъ ось дзвоникъ. Самъ справникъ прибігъ, и заразъ крикнувъ:» Гдѣ мертвое тѣло?

— «На місті, ваше благородіє!—одвигъ давъ голова.

«Писарь! отбери понятыхъ честныхъ людей, возьми зъ нихъ присягу и веди до тѣла; я сей часъ буду. Голова! йди за мною.»

Увѣдши голову у хату, защепнувся и ставъ ёго розпытувати, чи нема на кого якого сумнінія, хто що казавъ при сѣму ділі.

Голова якъ мавъ Дениса за честного, то и не сказавъ, якъ вінъ було проговорився, и не забризкавъ ёго. Такъ и зосталося.

Підѣхавъ и лікаръ; заприсягли и поняті. Справникъ побачивъ межъ ними Дениса и каже:—«Зачімъ-же въ понятіи, та такого молодого парня поставили? Тутъ надобно добросовістныхъ стариковъ.

— «Се, ваше благородіє—казавъ голова:—хочъ и молодъ чоловікъ, а у насъ зъ стариківъ нема такого розумного, розсудливого, понятливого, и якъ-то усе умно розбере!»

Се жъ голова казавъ справникові тихенько, самъ усе поглядаючи на Дениса, а той и бачить. Якъ же справникъ почувши се відъ головы, сказавъ голосно, и собѣ дивлячись на Дениса:» Хорошо, подавай ёго сюда!»—то сее почувши, Денисъ кріпко поблідъ, а справникъ и за-примітивъ, и бутсімъ и нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справникъ велівъ понятимъ свідітьствувати, чи нема боевыхъ знаківъ?

«Та нема!» — гукнувъ Денись, здалеку стбачи. — «Де вони будуть? Тутъ разомъ рїзонуто ножемъ, та й аминь?»

Справникъ замїтивъ и се, и мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що полы у свиты на кїнцяхъ повырїзованї, и якъ біля того знайшли гривеничокъ, такъ и догадались, що у свитї були гроші, та вынято. Якъ же роззули чоботы и онучї, то и знайшли зашитыхъ ажъ пять золотыхъ. Тутъ Денись овсі забувся, та ажъ скрикнувъ: «бачъ, и не признався!» Та сказавши се, схаменувся, зырнувъ, ажъ справникъ на него пылно дивится, — такъ вінъ и не знавъ куды ёму очі діти: заморгавъ, поблїдъ, та швидче межъ народъ . . . Справникъ ще змовчавъ.

Якъ ось настигли жінка и мати Трохимовы; за ними ученився и хлопчикъ ёго по шостому году. Ще й не дійшли гараздъ, а вже жінка и пізнала, и крикнула: «Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку! . . .» и припала до нёго зъ матірю, а хлопчикъ, звїстно дитина, плаче, та кругомъ его облазить та дивится.

Справникъ було повелівъ вдївести ихъ, щобъ не мїшали діло робити, а далї и сказавъ: — «Пускай они ёго оплачуть. Кровь не вода. Мы свое дїло успїемо зправити.» И ставъ біля нихъ зъ лікаремъ, а Денись, якъ то привыкъ хвастати, що усе пепередъ усіхъ и усе-бъ то до навівъ рївнятися, такъ и теперъ ставъ по-біля справника.

И якъ-же то дуже голосили и жалїбно приговорювали надъ Трохимомъ! Мати каже: — «На кого ты мене, мій

сыночку, лебедику, покинувъ, пішедши на заробітки? Хто мене, стару, немошну, догляне? Лучче бъ мені смерть заподіяно! и усе таке. А жінка приговорювала: — «Промовъ, мій Трохимочку, хочъ одно словечко! Дай мині порадоньку: якъ мині, безъ тебе, зъ дітками бути?—Промовъ слово, скажи хто розлучникъ нашъ? Покажи, чи не було якого свідітеля, якъ тебе замучували, якъ ты душу Господу віддавъ?

«А се, мамо, що? — крикнуло хлопця, граючись зъ чимъ-то, що виняло зъ батьксови руки.

Справникъ почувши се, сказавъ Денису, що край ёго надувшись та на бакирь шапку маячи стоявъ: «посмотри, што тамъ такое и покажи сюда.»

Денись пійшовъ, винявъ, подивився, здрігнувъ увесь, зомнявъ у руці и кинувъ геть. Самъ-же то поблідъ — поблідъ якъ стіна!

«За чимъ ты бросивъ?—крикнувъ на нёго Справникъ:—што тамъ такое? Покажи сюда.

— «Та се нічого, ваше благородіе! се такъ. . . . бурьянъ.» каже Денись, а самого мовъ лихорадка трусить.

«Какой бурьянъ? — покажи сюда!»

— «Бурьянъ, такъ, трава. Мабуть, якъ покійникъ вмиравъ, такъ за траву ухопився, такъ вона у нёго у руці и зосталася. —»

«Та какая-жь то трава? Покажи сюда.» Такъ допытывався справникъ, бачачи, що Денись ні зъ за того, ні зъ за сёго, усе білшъ—усе білшъ мішається.

— «Та такъ не... пере.....коти.....поле. —» ледве промовивъ Денись.

Тутъ хлопья ухватило перекотиполе, що якъ на те прикотилося туды ихъ багацько, тай показує Денисові и каже зъ дуру:—«Ось, дядьку, ще таке! Ихъ багато коло тата. Вони мабуть бачили усе.....»

«Брешишь! крикнувъ Денись, відпихнувши хлопця відъ себе, и вже не тямлячи що й казати! Такъ то вже у нёго Богъ и розумъ віднявъ и языкъ попутавъ!...

— «Полно!» — крикнувъ Справникъ: — «говори теперь усю правду. Ты знавъ, що на мертвому побойвъ нема, ты жалкувавъ що вінъ не признався объ золотыхъ, теперь боишся перекотиполя! Говори, чего ты боишся его? Расскажуй, какъ дѣло было!»

Денись и сюды и туды, и відбріхуватись бы-то, такъ справникъ на усякому слові такъ ёго и пінйма; и тілки що покаже ёму перекотиполе, то Денись такъ и затруситься, и помертвіє. А далі—нігде дітись!—у овсімъ повинився: за віщю, и черезъ віщю, якъ вінъ зарізавъ Трохима; якъ той, сердешный, здався на перекотиполе; якъ, утікаючи відтіля щоби обмыти кровь, усюды по полю чіплялося ёму за ноги перекотиполе. И якъ бы не воно теперь, та не хлопья зъ нимъ у вічі прилізло, то може-бъ ще и одбрехався.

«Такъ вотъ какой онъ бездѣльникъ!» — сказавъ Справникъ, а далі напавъ на Голову, и каже:—» Какъ ты смієшь, голова, назначити у понятіі такого ледачого?»

— «Щожъ, ваше благородіє!» — приступивъ Голова, а за нимъ и усі понятіі, усе старики, сиді та честні. —» Вінъ въ насъ честна душа—нікому нічого. Колибъ усі таки були, тобъ и добре було! —»

«Не було-жъ у васъ, у селі, якої шкоды, и на кого вы думаете?» зпытався справникъ. . .

— «Щожъ? — сказали люди: — «хочъ часомъ и була шкода, такъ се не вінъ. Якъ обіськовали, такъ вінъ було де самъ ворівськїй вещи знаходивъ. —»

«Говори, признавайся, это твое дѣло? крикнувъ Справникъ на Дениса.

Той якъ затрусився, и повинився у вовсімъ, що якъ почавъ зъ курей красти, та бачачи, що грошики перепадують, такъ вінъ и далшъ; якъ зазнався зъ москалями, що великі промышлы робили, и по усімъ усюдамъ крали, та зъ цыганами прирожденными злодіями; якъ, и де зъ ними и кого обікравъ,—усе розказавъ; далі якъ и старця немошного зарізавъ, надіючись у нѣго грїшми поживитися; усе до чиста розказавъ, и якъ на другихъ пеню зводивъ.

Люди, слухаючи єго, такъ и вжахнулись, та ажъ обѣ-полы руками вдарили и кажуть: — «Хто жъ на нѣго надіявся, що воно таке ледащо? Мы думали що єго розумнішаго, моторнішаго и честїішаго и у селі нема, а воно ось яке виявилось! Самый первый злодїй, мошенникъ и душегубецъ!»

«Хочъ люди, не знаючи, и думаютъ про кого, що вінъ е добрый, а коли бездїлничка и кінці хова, то Богъ єго хочъ не скоро, а завжди виявить.» Сказавъ справникъ и велівъ Дениса препроводить у городъ.

Досталось-жъ Денисові Лыскотуну за усї єго дїла: ко-тузі по заслузі. Польшкотавъ єго катюга добре и спрово-ажено до кунпанїи, до товариства, туды, де козамъ роги правлють! . . .

Такъ-то судъ Божій не потерпѣвъ неправды; и хочъ якъ кінці були заховані, такъ Богъ объявивъ; и черезъ яку бездѣлицю? — черезъ бурьянъ, черезъ «перекотиполе».

Основьяненко.

Харьковъ.

